

הרואה את הנולד *

עמנואל בן-גריון

נקודת-מוצא או גם נקודת-אחיזה לשיחה זו תשמש המימרה הידועה מתוך פרקי-אבות, סיפור-מימרה בעצם: רבן יוחנן בן זכאי פונה אל חמישה תלמידיו ומציג להם שאלה: צאו וראו, איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם. ארבעה עונים בלשון תמציתית אחידה כמעט: עין טובה, חבר טוב, שכן טוב, ולב טוב; אחד, אשר אל דברו עוד אחזור, משיב תשובה חורגת (גם מבחינה סגנונית), ואילו הרב, ה"רבן", מכריע לטובת מי שנקט בלשון קצרה וכוללנית: „לב טוב“.

אל המשנה הזאת מתייחס מיכה יוסף ברדיצ'בסקי באחד מפרקי ספרו „חורב“ — מן החיבורים הפחות ידועים שלו, הנושא-ונותן בשאלות תיאולוגיות נכבדות — וזו לשון הקטע:

פתגם מעט וקצר כמו 'לב טוב' וכדומה, אם גם יחפוץ את הטוב, לא יזריע עוד רביזרע ולא יסיע את האבנים מנפשנו... רבי יוחנן בן זכאי היה אז לרבן הגדול, לו תחת לשאול את תלמידיו לטיב הדרך הישרה — כאילו רק בא לנסות שיכלם בדבר שבקדושה — היה הוא המשוב ומורה להם את הדרך שיכור לו האדם, והיה משאיר לנו למשמרת משא גדול וחזק בדבר זה בו נלך.

הרבנים מעידים על עצמם ולא אוסיף עליהם נופך משלוי. אך המאמר הזה שבפרקי אבות קשור בזכרוני בחווייה רוחנית ראשונית, של נער. עברית למדתי בעיקר אצל אמי, אבל לעתים מזומנות, כשנתפנה, עבר אבי אתי על טכסטים נבחרים, נוחים לתפיסתי, וביניהם פרקי אבות שקראנו מראשיתם. הגענו, אם כן, למשנה הנזכרת. וכאן המקום גם להביא את תשובתו של התלמיד הרביעי, רבי שמעון בן נתנאל, שבחר בניסוח אישי משלו: לא עין טובה, חבר טוב, שכן טוב, לב טוב — אלא הוציא מפיו משפט שלם: „הרואה את הנולד“. והנה שואל האב, אם לבי שלם עם ההכרעה של המורה — „לב טוב“ — או שהייתי מכבד אחת התשובות האחרות. הייתי במבוכה; תמהתי איך אפשר שלא לקבל דבר כפי שנקבע במקורות — אם כי בוודאי ייחסתי לאבי את הסמכות להכריע הכרעה משלו. החורתי לו, איפוא, את השאלה וביקשתי לשמוע דעתו. והנה — וכבר ניחשתם — בחירתו נפלה על „הרואה את הנולד!“.

בו ברגע — צריך אני להוסיף — השתכנעתי וקיבלתי משפטו. וכאשר, כעבור שנים, גיליתי בכתבי של מ"ב את הפיסקה, שהבאתי מקודם, מתוך ספרו „חורב“ — מתיחת ביקורת על רבן יוחנן בן זכאי מבחינה פדגוגית — הבינתי כי

בשיעור הנזכר הוא הקדים לקיים את אשר היה דורש מאת אותו התנא הגדול. כתביו העיוניים וההגותיים של מיי"ב מהווים קטעים של מעין שיחתייחיד מתמדת בינו לבין נפשו. והמצויים אצל דרכו בשיחו יציינו ויחזרו ויצינו כאופיינית להלך-מחשבתו את הפנייה, אפילו הנטיה לפנות, אל החורגים, אל יוצאי-רדפו, אל הנידחים אשר מסתבר, לא אחת, כי נחלתם אותה אמת שלא נוח להכיר בה שהיא היא האמת... „הרואה את הנולד“ — אימרה זו שלשונה שונה לחלוטין, בצורתה ותכנה, מלשונן הקצרה, ועם זאת הכוללנית כל כך, של החכמים האחרים: אמת חדה ומפורשת אשר מיי"ב מגלה אותה כעומדת לברדה, עשויה להשתכח, וזכותה מכל מקום אינה פחותה מאותן אמיתות שחוקות ושגרתיות שבפי החברים, ומאותה אמת מוסכמת שזכתה להערפה על הדומות לה.

שנים על שנים אני תוהה על חידת מיי"ב. והשאלה שנתבקש לה פתרון: כיצד לתמצת במשפט אחד את מהותו הרוחנית, כאדם האומר את אמיתו שלו וכשליח של אמיתו. ודומה, אותה חוליה של מימרה — ולשם כך הבאתי כל אשר הבאתי עד כה — תיראה כחופפת את מהותו כסופר וקולעת אליה. „הרואה את הנולד“ — הנולד, פשוטו כמשמעו: העתיד להיוולד, או העומד להתפתח מתוך הנולד. אם נדקדק, המדובר בעצם בצורה פעלית בעלת שלוש משמעויות: עתיד, הווה, עבר. וכאן אני מרשה לי לחזור על מה שפירטתי בהזדמנויות שונות: מיי"ב שייך לשלושה העידינים גם יחד; זמנו, או זמניו, נמצאים בנקודת-תצפית כפולה, שממנה יחדור אל תעלומות היסטוריה שהיתה וישקיף אל עבר חיק ההיסטוריה שתהיה; שלושה מועדים שהיה מעורה בהם, אפילו מעורב בהם. לשון אחר: ההווה אצל מיי"ב יונק מתורעת העבר ומשום כך גם זורע אור על מה שעתיד להיות. ובלשון עתיקה: מגיד מראשית אחרית.

הרואה את הנולד מהו? אצטגנין? כשאני מדבר על מיי"ב ומורשתו-בשורתו, כוונתי לתכונה מופלאה זו שבמקורותינו יש לה הגדרה נאצלת, במיוחד בלשונה — ואשתמש בה, לפי הפשט שלה וכלי ההילה העוטר אתה: נבואה, מהותה של אישיות נבואית. לחזור ולהדגיש: שימושי בתואר השליחותי הוא כשל קר-עזר, ואך ורק כדי לנסות ולעמוד על סודו של הסופר שאני דן עליו.

הנביא במובן העברי העתיק הוא נביא-פורענות. כשם שבתורה מכריעים דברי התוכחה את דברי הברכה (כשנשנן באזנינו את המושמע בפרשיות „בחוקתי“ ו„כי תבוא“), כך הדבר ב„נביאים אחרונים“, במשמעות האידיאית ובמשקלה. למיי"ב החוקר היתה, אגב, תיאוריה משלו על מהותם של האישים האלה, והוא ראה בהם בעיקר לאודוקא מוכיחים בשער אלא כותבי שירת זעם ואזהרה. לומר זאת שנית: אין אני בא להקביל מקבילות אלא כדי לנסות ולשרטט דמות כפי שהיא עולה מתוך הכתובים שלה. וניתן, דומני, להקיש מן הטכסטים שלו, של מיי"ב, על אותה מורשת קדושה, שנשארה בידינו חתומה בחותם אישים שהכלילו בהם עבר, הווה ועתיד גם יחד: מגילות אשר השואל את פיהן עשוי למצוא בהן להפתעתו דברים נוקבים שידמה לו כי נאמרו אליו אישית, מתוך מבוכות הזמן שהוא נתון בו, וכאילו במתכוון אל מצוקותיו...

מן המפורסמות הוא כי מיי"ב השפיע על חלוצי העליה השניה. ביקורתו ההיסטוריוסופית (כפי שאנו קוראים לה בלשוננו החדשנית): השגות וספיקות שבוטאו מתוך יאוש תהומי. אכזבתו, ללא תיקון ומרפא, מבני שבטו, שאבד להם, בעיניו, כל כוח להשתנות — הביטוי האכזרי והבלתי-מוסווה של כל אלה, היה להם, לחלוצים בעתיד, לכוח מרָבֵן ותרומה לעיצוב פני עברי חדש. מיי"ב כאילו

הוכיח, כי המשענת שתרכות-הגלות המציאה לדורות כושלים, נטולי שרשים ארציים, אינה אלא משענת קנה רצוץ, וכי העם, עוד בירכתי קדם, החליף יסוד-מוסד במיבנה שאין לו בסיס כל עיקר. באו החלוצים, שמעו, הוסערו והגשימו הפיכת הקערה על פיה.

והנה: גם הפרשה הזאת, פרשה מופלאה שהביאתנו עד סף הזמן הזה, כבר שייכת להיסטוריה אף היא, להיסטוריה שטמון בה לקח משלה. עברו זמנים, השתנו זמנים. הרבה הושג, ללא ספק; הרבה הוחמץ. ה„פירמידה“ ההפוכה, המפורסמת, שוב נהפכה ושוב אין לה מסד. כשאנו מסתכלים על המצב בארץ, הרי הוא פאראדוכסאלי ממש: לולא שנות שירות-חובה, על כל המשתמע מכך, לא שונים היינו מבני עמי המערב כולם הנתונים בין שני קצוות: פיתויי חברת-השפע מכאן ופחדי השואה הגרעינית מכאן — גורמים מנוונים ומכשילים. אינני מתרחק, בצייני זאת, מן הסופר רידן וממורשתו-צוואתו. ה„נולד“ הזה, שראה בחוונו, היה בבחינת מחלה כרונית שגוף העם לקה בה ואשר, שלא נחטא בשפתנו, שוב ניפגע ממנו, לאחר החלמה לשעה.

האם יקרה גם היום הנס ויקום לנו דור של מערערים, בחירי-בחירים כדוגמת אותם שלוש מאות איש שעמדו במבחנו של גדעון להושיע את ישראל? נדמיין לנו כי את הנשק האידיאי, את הלחש הגואל יפיקו מתוך אותם כתבי יאוש וחשיפה בלתי מוסווית של פני עבר, הווה ועתיד, שהשפיעו בשעתם על הסבים ואבות-זקנים שלהם....
מי יתן!